

İNGİLİS DİLİNDƏ ŞƏKİLÇİLƏRİN FONOLOJİ, FUNKSIONAL VƏ DİSTRİBUTİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məfəsis ingilis dilində məhsuldar şəkilzi morfemlərin fonoloji funksional və distrutiv cəhətləri aşağıdakılardan ibarətdir.

allomorfların tərkibi

- 1) fonoloji invariant
- 2) bitişmə növü
- 3) fonoloji məna
- 4) distribusiyası
- 5) qrammatik funksiyası
- 6) qrammatik ardıcılıq və bağlılıq
- 7) semantik funksiyası (bin neçə şəkilçiyə xasdır)

Morfemlərin üzvlənməsi ingilis dilinin əlifbası sırası ilə verilir.

- **able** -

1) Allomorflar

[ə'bl]- able, -ible

profitable – gəlirli, mənfəətli

capable – qabiliyyətli, bacarıqlı

passible – mümkün olan

responsible – məsuliyyətli

- able, -ible, -abl, -ibi şəkilçisi – ness, -ly şəkilçilərindən əvvəl.

advisable – tövsiyə olunan, advisablü – kamalla

incompatibleness – uyumsuzluq, insompatibly – uyusmaz halda

[jubl] - ubble, dissoluble – tərkib hissələrinə ayrılan

dissolubleness – tərkib hissələrinə ayrılma

[ə'bil] - abil, -ibil şəkilçisi – ity – şəkilçisindən əvvəl:

affability – mehribançılıq, agreeability – xoşluq, alibility – qidalılıq,

alternability - dəyişmə qabiliyyəti, responsiblity – məsuliyyət.

[i'bil] - abil- şəkilçisi – ity- şəkilçisindən əvvəl:

incredibility – ağılasığmazlıq

[əbil] - abi-, -ibil- şəkilçisi –ism, -ist-dən əvvəl:

probabilism – ehtimal

probabilist – ehtimal nəzəriyyəsinin tərəfdarı.

2. Fonematik invariant: [bl]

3. Bitişmə növü: a) sərbəst, məsələn,

dur /able – davamlı

enjoy/ able – yeməli

b) yarım sərbəst, məsələn,

aud/ible - eşidilən

communic/able – adama yovuşan

b) sərbəst olmayan: məsələn,

sompat/ible – uyğunlaşan

vulner able – tez sınıan, zəif, dişbatan

4. **Fonoloji məna:**

Fonoloji mənada vokalizmin dəyişməsi – inflame [in'fleim] – alovlanan

ekstensiya – damn [dæm] – qarğımaq

damnable ['dæmnəbl] – lənətlənmiş

son saitin reduksiyası:

administer [əd'ministə] – idarə etmək

administrabe [əd'ministəbl] idarə olunan son saitin əlavə olunması –

lamina ['ləminəbl] – nazik qat

laminable [ləminə] - nazik qatlı

5. Distribusiyası: a) – avle – şəkilçi morfemi – iti- (ity), -isle, -iz – (ize), -ut- (-ute), -i (-y), -ic, -ice, -ion, -it (-ity), -ur- (-ure), -ve (-ive)

morfemlərinə sonra işlənir. Məsələn:

cert/ifi/able – təsdiq edilə bilən, ver/iti/able – sübut oluna bilən,

anal/yz/able – təhlil oluna bilən, distributable – bölüşdürülə bilən,

serv/ice/able – möhkəm, bərk, sarsılmaz

char/it/abe – xeyriyyə/

б) – абле- шякилчи морфеминдян яввял.

-al, -ze (ize), -ic, -iz-, -il, -ize, -at, -ivmorfemləri işlənə bilər: məsələn.

gener/al/iz/able – ümumiləşdirilə bilər.

critic/iz/able – tənqid oluna bilər

cult/iv/at/able – becərilə bilər

b) -able- şəkilçi morfemi – ic, -ness, -ic, -ity, -iti, -y, -ish, -ity, -ion şəkilçilərindən əvvəl işlənə bilər. Məsələn:

pract/ic/able/ness – həyata keçirilə bilər

pract/ic/abil/ity – məqsəduyğunluq

serv/ice/able/ness – sarsılmazlıq, möhkəmlik

serv/ice/abil/ity – möhkəmlik, etibarlılıq

charit/able/ness – xeyriyyəçilik

compan/ion/abl/y – adama yovuşmaqla

favour/able/ness – əlverişlilik

- асу

1. Allomorflar: [əsi] – асу, - icy, - осу, - оsy. Məsələn: advocacy – vəkillik,

hypocrisy – ikiüzüzlük

leprosy – cüzam

[isi] – есу, - еsy; prophecy – qabaqcadan demə

courtesy – nəzakətlik

[si] – cy, - sy, normalcy – norma, adi vəziyyət

surgeoncü – hərbi həkim vəzifəsi

[is] – ace – populace – xalq kütləsi

[əes] – ac ious – dən əvvəl: efficacy təsirlilik, veracity – doğruluq, gercəklik.

[ei] – ac, - ious – dən əvvəl:

efficacious – təsirli, veracious – doğru, gerçək.

1. Fonematik invariant: [si]

2. Bitişmə növü: a) sərbəst,

suprem /acy-üstünlük, alilik

bankrupt /cy – müflislik

vaqon et /cy – baronet titulu.

v) yarımsərbəst – delis/acy – incəlik, zəriflik

led/acy – irs, varislik

adefu/acy – kafilik, kifayət etmə

3. Distribusiya: -acy şəkilçi morfemi – er, - et (- ot-), -eon, -al şəkilçilərindən sonra işlənir. Məsələn:

lept/osy – cüzam,

vaqon /et/ еcy, abbot/ cy – abbatlıq, rahiblik

surgeon /cy – hərbi həkim vəzifəsi,

norm /al /cy – norma, adi vəziyyət.

Grammatik funksiyası ondan ibarətdir ki, isim düzəldir.

- аэе

1. Алломорфлар:

[идз] – аэе. Мяслян: стораэе – анбар, сахлама

исаэе – истифадя

ъоураэе – мярдлик

марриаэе – ниэаш

манаэе – идаря.

- мент, -абле, -инэ, -ер шыкилчиляриндя яввял: дисъоур/аэемент –
рущдан дцшмя,

марри/аэе/абле – евянмя йашына чатан

бангажер – саръыбаълайан

- оус, шыкилчисиндя яввял: [еидз] –

адвант/аэе/оус – газанълы, мянфяятли

umbrageous – kölgəli

courageous – mərd,

2. Fonematik invariant: [idz]

Bitişmə növü: a) sərbəst – passa/ge keçid, light/er/age – yükləmə, yüklənmə

b) sərbəst olmayan: voya/ge – səyahət

for/age – yem

Fonoloji mənası: şəkilçi vurğusuz vəziyyətə düşür. Fonetik birləşməyə əsasən ekstensiya hadisəsi baş verir.

porter [pə:tə] – yükdaşıyan, hambal

porterage [po:təridz] – hambalıq

Distribusiya: a) – age şəkilçi morfemi – er (or), -ent şəkilçilərindən sonra gəlir. Məsələn:

brok/er/age – dəllallıq

factor/age – vasitəçilik

client/age – müştəriilik.

b) – ous, - ly, - ness, - able, - er, - ment şəkilçilərindən əvvəl işlənir.

advantage ous – xeyirli, mənfəətli,

umbr/age/ous/ ily – kölgəli şəkildə

damage/able – tez korlanan

discouragement – ruhdan düşmə

- age isim düzəldən şəkilçi morfemdir. Bir neçə düzəltmə sözlər konversiyaya uğramışdır. Məsələn: voyage səyahət, camouflage pərdələmə, ört-basdır etmə, sabotage – sabotaj.

1. Allomorflar:

[əl] – al, - ial – normal

partial – qismən, natamama,

facial – səthi, üzdən

- al şəkilçi morfemi – ly, -ism, - ize şəkilçilərindən əvvəl gəlir:

normally – normal halda,

partially – qismən,

portalize – normallaşdırmaq

[l] – al edusational – təhsili

emotional – hissi, həyəcanlıq

[iəl] – ial equatorial

- ial – ly şəkilçisindən əvvəl:

conspiratorially – müəmmalı şəkildə

[juəl] – ual: factual – faktik,

contextual – kontekstual

[vəl] – ual – usual – «adi»

[tl] – tal – horizontal -horizontal

[inl] – inal longitudinal – uzununa,

[æ] – al – ily şəkilçisindən əvvəl gəlir:

fantastically – əfsanəvilik

normality – normallıq

partiality – natamamlıq

[juəl] – ual şəkilçisi – ity şəkilçisindən əvvəl:

spirituality – mənəviyyat, ruhilik.

Bitişmə növü: a) sərbəst – person/al – şəxsi

b) yarımsərbəst: fosal – fokuslu

v) sərbəst olmayan – celest/ial – göy cisimlərinə aid.

Distribusiya: - al şəkilçi morfemi – ori (- ory), -ur (-ure), - ment, - ent, - l (-y), - ion, - ic (-ice), - or, - et (ety), - ism, - iv (ive) şəkilçilərindən sonra işlənir. Məsələn:

govern/ment/al – hökumətə aid

au/r/al eşitmə (sifət)

aug/ul/al - uğursuz

arriv/al – çatma, gəlmə

consequent/al – məntiqi nəticədən çıxan

emotion/al - həyəcanlı,

music/al – musiqili

doctor/al – doktorluq

bapt/ism/al – bantizmə aid

fest/iv/al – festival.

b) – at, -or, - ion şəkilçilərindən sonra işlənir:

conspir/ator/ial – müəmmalı, şübhəli

congregat/ion/al – kilsəyə aid.

Bunlardan başqa – ize, - ig, - ation, - ism, - ly, -ity şəkilçilərindən əvvəl də işləyə bilər. Məsələn, socia/lize – ictimailəşdirmək,

focolize – fokuslaşdırmaq

spirit/ual/iz/ation –

leq/al/ly – qanuni [li: gəlz]

part/ial/ity – tərəfçilik, qərəz

fundament/al/ist – fundamentalist

fundament/al/ism – fundamentalizm

- al –

1. Allomorflar:

[əl] – al: arrival – varid olma, gəliş

burial – dəfn

[l] – al saıtdən və ya diftonqdan sonra

betrayal [bi'treiəl] – xəyanət, satqınlıq

trial [triəl] – sınaq

signal – siqnal

[jvəl] – ual [t] samitindən sonra:

intellectual – ziyalı, intellektual

Fel köklərinə əlavə olunur, dismiss/al – qovulma, approval bəyənmə/

Konversiyaya uğrayan əsaslarda – ism, - dom

Şəkilçilərindən əvvəl gəlir:

offic/ial/ism – rəsmiyyətçilik,

offic/ial/dom – rəsmilik

- ate-

1. Allomorflar:

[eit] – ate: designate – təyin edilmiş

dimidiate – 2 bərabər hissəyə bölünmüş

discriminate – aşkar, aydın, məlum

intimidate – qorxutmaq,

locate – yerləşdirmək, animate – canlandırmaq, narrate – nəql etmək.

- at - şəkilçisi – or, - ed, - ing şəkilçilərindən əvvəl, məsələn:

propagator – yayan,

intoxicated – cüşa gələn,

vacillating – tərəddüd edilən.

- at – şəkilçisi – or -, ıve şəkilçilərindən əvvəl. Məsələn: marrator – nəql edən,

vibrative – titrəyən.

[juet] – uate: eventuate – sona çatdırmaq,

[ie] – iade: substantiate – düzgünlüyü sübut etmək

[ət] – at – şəkilçisi – ory, - ite, -ive şəkilçilərindən əvvəl işlənir.

sreculatory – müşahidə olunan

pacifisatory – sakitləşdirici,

narrative – povest, hekayə

vibrative – titrəyiş yolu ilə olan.

Bitişmə növü aşağıdakılardan ibarətdir: a) sərbəst prognostic/ate proqnozlaşdırmaq; eventu/ate həll olunmaq; b) yarımşərbəst

locate – yerini təyin etmək,

v) sərbəst olmayan opinton/ated – rəy vermək, cult/ivate – bəcərmək.

Bu allomorf vurğusuz mövqedə durur: [':spis]: [':spikeit]: samit əvəzləməsi baş verir; [kə'pæsiti]: [kə'pæsiteit] saıtın reduksiyası müşahidə olunur. Distribusiya: - ate morfemi əsasda – it – (-ity), - ic-, - if-, şəkilçilərindən sonra gəlir: məsələn:

capasit/ate – qabiliyyətli etmək,

prognos/tic/ate – proqnozlaşdırmaq

pacif/ic/ate - sakitləşdirmək

- or, - ion, - ıve, - ly, - ing, - ory, - ed, - ness, - ion, - al, - ile, - il, ity, - ion, - ship, - able, - abil, - less, - ure şəkilçilərindən əvvəl işlənir:

intimid/at/or – qorxudcu,

excavat/ion – qazıntı,

speculat/ıve/ness – xəyalpərəstlik,

vibrat/ion/less – titrəyişsiz

vibrat/il/ity – titrəyiş

relat/ion/ship – əlaqə

dilat/abil/ity – genişləndirmə

exaggerat/ed/ly – şişirdilmiş.

Bu şəkilçidən fel düzəlir. İsmə və sifətə əlavə olunur. Məsələn:

eventuate – həll etmək,

capacitate – qabiliyyətli etmək

substantiate – düzgünlüyü sübut etmək

prognosticate – proqnozlaşdırmaq

autbenticate – təsdiq etmək,

racificate – sakitləşdirmək.

Ис тифа дя олуна н я дя бий йат

1. Ад илов М И, Ве р д и й е в а З. Н., Аь а й е в а Ф. М. Из а щ ы д и л ч и л и к м я к т я б и. Б а к ы 1980

3. Ш ц е й н з а д а М. Мц а с и р А з я р б а й ъ а н д и л и, М о р ф о л о з и я Ъ Ъ Ъ щ и с с я. Б а к ы 1983

4. Ъ я ф я р о в С. А з я р б а й ъ а н д и л и н д я с ю з й а р а д ы ъ ы л ы ы. Б а к ы 1960

5. Курилович Е. Аллофоны и алломорфы, «Очерки по лингвистике», М. 1962

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT.

6. Arnold: «The English word» M. 1977
7. Ярцева К.Н. Историческая морфология английского языка. Изд-во АН СССР. М.1960
8. Ginoburg R.S. Khidakel, Knyazeva G. Y, Sankin A.A. A course in Modern English Lexicology. M.1966
10. Harris Z.S. Morpheme alternates in linguistic analysis. "Language", 1942, vol 18, №3
11. Hockett Ch F. Problems in morphemic analysis "Language"; 1948, vol. 24. №4
12. Nida E.A. The Identification of morphemes. "Language", 1948, vol. 24

Açar sözləri: *İngilis dili, şəkilçi, fonoloji, funksional*

Key words: *English, affix, phonological, functional*

Ключевые слова: *английский, аффикс, фонологический, функциональный*

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova